
FEMINIZAM KAO *WORK IN PROGRESS*

Uz knjigu Adriane Zaharijević, *Postajanje ženom*, Rekonstrukcija ženski fond, Beograd, 2010., str. 220.

Nada Kujundžić

Adriana Zaharijević (1978.) jedna je od vodećih feministica današnjice, ne samo u rodnoj Srbiji već, usudila bih se reći, u čitavoj regiji. Osim kao prevoditeljica i urednica Trećeg programa Radija Beograd, ova mlada autorica djeluje i kao koordinatorica beogradskog Centra za ženske studije i istraživanje roda. Godine 2004. sa Stašom Zajević objavljuje zbornik *Drugačija moć je moguća*. Već iduće godine uspješnom se spisateljskom dvojcu pridružuje i Tamara Belenzada što rezultira još jednim zbornikom feministički intoniranih tekstova, ovaj put naslovljenim *Suočavanje s prošlošću – feministički pristup*. Godine 2007. Zaharijević objavljuje prvu samostalnu knjigu, *Neko je rekao feminizam?*, a tri godine kasnije izlazi joj studija *Postajanje ženom*, koja je svoj književni život započela kao njezin magistarski rad. Pripadnica, kako ga sama opisuje, nedovoljno definiranog trećeg vala feminizma (a za koji Ugrešić tvrdi da je „iznikao iz punk-rocka, hip-hop-a, konzumerizma i interneta“ te „razbija pretpostavku univerzalnog ženskog identiteta izgrađenog na iskustvima srednje klase bijelih žena”)¹, Zaharijević u javnosti često progovara o životnim uvjetima i političkoj situaciji u susjednoj nam državi, te načine na koji isti utječu na položaj žena. Ostanak u Srbiji u svrhu podizanja razine feminističke

svijesti smatra svojom osobnom misijom: „Pitala sam se, i dalje to pitanje sebi postavljam, zašto bih otišla negdje i pričala, recimo, o feminizmu 19. veka u Engleskoj, kad se u Engleskoj time bavi tko zna tko sve ne, dok se u Srbiji time ne bavi nitko. I to je i dalje moj ključni motiv. Ako je obrazovanje vid političkog, a ja želim da verujem da je tako, onda je ono neophodnije ovde.”²

Što znači biti ženom te da li se ženom rađa ili postaje jedno je od vjekovnih pitanja feminističke teorije na koje je gotovo svaka od značajnijih teoretičarki pokušala ponuditi vlastiti odgovor. Zaharijević se, međutim, ograđuje od oba ekstrema; uzevši kao polaznu točku razmišljanja Judith Butler, za nju konačan odgovor ne predstavlja niti *nature* niti *nurture*, već neka vrsta međuprostora, neprestanog kretanja među dvama suprotstavljenim polovima. Ženom se, dakle, ne rađa niti postaje; ženom se može samo postajati, nikako postati, pri čemu autorica osobito naglašava kontinuiranost te konačnu nedovršivost samog procesa postajanja. Postajanje ženom, o kojemu u svojoj knjizi govori Zaharijević, proces je kojemu nedostaje jasna i unaprijed iscrtana putanja, no koji nužno iziskuje „angažman, lični i kolektivni“, a „okončava kada i život

¹Dubravka Ugrešić. 2010. *Napad na minibar*. Fraktura: Zaprešić, str. 114-115.

²*Ženski stomak i ženska prava*. URL: www.h-alter.org/vijesti/ljudska-prava/zenski-stomak-i-zenska-prava.html

polno određene individue“. Stoga i odabir glagolske imenice koja sugerira trajanje u naslovu knjige. „Mi neprestano *postajemo* ženom/muškarcem,“ tvrdi Zaharijević, „svesno ili pre nesvesno se prilagođavajući društveno, sistemski datom idealu žene/muškarca“. ³

Kako bi pobliže objasnila važnost i narav opisanog procesa postajanja te sagledala stanje feminizma u suvremenom svijetu, Zaharijević se okreće u prošlost, te ispisujući povijest postajanja ženom, istovremeno ispisuje i povijest feminizma. Umjesto da slijedi utabane staze autorica koje su se već okušale u ispisivanju kako feminističkih povijesti tako i povijesti feminizma, a koje obično započinju nultom godinom ženskog pokreta, i.e. datumom objavljivanja *Obrane ženskih prava* (1792.), Zaharijević se odlučuje za put kojim se rjeđe ide, te naizgled (pre)poznatoj problematici pristupa sa sasvim novog aspekta. Povijest feminizma, smatra autorica, zapravo je povijest sukoba, povijest otpora i podrivanja normi. Konkretni sukobi koji se razmatraju u *Postajanju ženom* dijele temporalni (devetnaesto stoljeće), ali ne i geografski okvir: radi se, naime, o borbi britanskih žena za prava prostitutki, te američkom abolicionizmu. Iako su pitanja kojima su se bavile bila socijalna (Engleska), odnosno rasna (Amerika), obje su borbe pridonijele buđenju uspravane svijesti onovremenih žena o vlastitoj podređenosti; zalaganje za prava potlačenih i obespravljenih potaknulo je britanske i američke žene na kritičko promišljanje vlastite pozicije, što je u konačnici dovelo do njihovog međusobnog organiziranja i djelovanja.

Naviknuta povijesne preglede povezivati s pomalo suhoparnim (i naizgled beskonačnim) nabranjima datuma, imena i inih relevantnih podataka, ugodno me iznenadila fluidnost i lakoća kojom Zaharijević tumači povijesna i društvena zbivanja i procese. Ono što je pomalo atipično za historijski diskurs jest nedostatak biografije istaknutih ličnosti koje su tu istu povijest ispisale. Međutim, ovaj „previd“, objašnjava autorica, itekako je intencionalan: kako i u naslovu tako i u studiji, naglasak je na procesu,

³ Ibid.

odnosno djelovanju, a ne na pojedincima; na idejama, a ne na njihovim začetnicima/cama i nosiocima. Povodeći se razmišljanjima Carrollove Alice o besmislenosti knjiga bez slika (jedan od citata kojima započinje *Postajanje ženom*), Zaharijević se svojski potrudila da njeno vlastito djelo bude ne samo intelektualno stimulatívno već i oku ugodno. Slikovni prilozi tako uključuju ilustracije i karikature iz onovremenih britanskih i američkih listova, fotografije, portrete povijesnih ličnosti kao što su Josephine Butler, Elizabeth Stenton ili John Stuart Mill, te brojna umjetnička djela. Rekonstrukciji *Zeitgeista* devetnaestog stoljeća pridonose i citati koji prate naslove poglavlja, a koji su preuzeti iz literarnih klasika (*Oliver Twist*, *Tessa iz obitelji D'Urberville*), pravnih i političkih dokumenata, ili je pak riječ o izjavama viđenijih ličnosti (Thomas Carlyle, Frederick Douglass, Lucy Stone).

Prvi dio knjige posvećen je već spomenutoj borbi britanskih žena za prava prostitutki. Međutim, sama sintagma *britanske žene* i nije tako sveobuhvatna kako se to možda na prvi pogled čini. Štoviše, riječ je o pojmu strogo omeđenom rigidnim klasnim granicama. *Mulier anglicana* (engleska žena) andeoska je čuvarica buržoaskog ognjišta, koja vlastite potencijale realizira isključivo unutar braka – društveno *sankficirane* institucije koja harmonizira i pomiruje (seksualnu) samopožrtvovnost i samokontrolu, privatno i javno, ženski i muški djelokrug. Okarakterizirati položaj žena kao podređen sasvim je bespredmetno budući da njihova neraskidiva sveza s domom, kako se smatralo, savršeno odgovara njihovom urođenom zazoru od javnog, odnosno sklonosti privatnom. Žena, dakle „nije podređena nego različita“. Problem, međutim, ne leži samo u tome što položaj žene nije prepoznat i priznat kao obespravljen već i u tome što je svaki govor o ženi ujedno bio govor o srednjoj klasi. Pravni sustav, naime, ne prepoznaje siromašne žene i radnice (koje u to vrijeme polako ali sigurno osvajaju tržište rada) kao žene. Identičan slučaj sljepila zamjetan je i kod onovremenih aktivistica: „Kad su rane feministkinje govorile o obespravljenosti žena, one su, polazeći od pravnog diskursa koji je izjednačavao žene *qua* žene, govorile u ime žena uopšte uzev. Međutim, žene u čije su se ime zapravo obraćale bile su upravo one žene kojima

se obraćao zakon: predstavnice srednje klase, najprivatnije od svih žena.“ Djelovanje ovih buržoaskih feministica, kako ih naziva Zaharijević, stoga istovremeno funkcionira i kao subverzija i kao potvrda dominantnog sustava, budući da je usmjereno isključivo na jasno definiranu, zatvorenu i (što je najvažnije) društveno priznatu skupinu. Važnost problema prostitucije leži u činjenici da je isti potaknuo žene da se po prvi puta „svesno grupišu kao žene“, anticipirajući na taj način pojavu feminističkog pokreta. Revolucionarni poziv Josephine Butler „da se ni na jednu ženu više ne gleda kao na damu, jer su sve žene od sada samo žene“ rezultirao je (privremenim) brisanjem klasnih granica i ujedinjavanjem svih pripadnica ženskog spola u zajedničkoj borbi „protiv zajedničkog neprijatelja otelovljenog u svim društvenim institucijama“.

Američki simbolički ekvivalent britanskoj borbi za prava prostitutki predstavlja borba za ukidanje ropstva. U zemlji koja se dičila slobodom i jednakošću kao konstitutivnim temeljima, a istovremeno brižno njegovala robovlasnički sustav, stanovništvo je ubrzo postalo svjesno glasovite Orwellove maksime o jednakijima među jednakima. U očima žena ova je spoznaja dodatno dobivala na važnosti budući da je rječito progovarala i o njihovom položaju. No i u Sjedinjenim se Državama pojam žene semantički ograničavo i poistovjećivao s drugim kategorijama, u ovom slučaju kategorijom rase. Crnoj se ženi odricao spolni / rodni identitet, ali, kako pokazuju dokumenti i ini spisi iz toga doba, i slobodna volja – crnu je ženu nemoguće silovati, jer ona, u nedostatku slobodne volje, ionako ne može pristati na spolni čin. Boreći se za prava potlačenih, bijele se žene bore za slobodu crnih muškaraca: „Abolicionizam, borba za prava crnca, omogućio je uslove za borbu za prava žene. No, kad su žene počele da govore kao žene, njihov govor je bio govor belih žena o belim ženama.“

Kako definirati feminizam u dvadeset i prvom stoljeću? Riječ je o kompleksnom i višeznačnom fenomenu koji se, ističe Zaharijević, „ne iscrpljuje ni u teoriji ni u praksi“, a koji je, poput procesa iz naslova njene knjige, u konačnici nedovršiv. Feminizam je istovremeno „i ideologija, i lično uverenje, i mreža teorijskih pozicija, i polazna tačka u

razmatranju fenomena koji se više uopšte ne moraju ticati samih žena, i skup različitih aktivnosti čiji je cilj pospešenje položaja u kojem se žene danas nalaze, a neretko i pokušaj da se istorija pročita drugačije“. Ono što bilo koji pokret drži na okupu jest postojanje jedne ili više stabilnih referentnih točki. Za feminizam to je bilo „postojanje univerzalnog i ahistorijskog ženskog identiteta“. No što se događa u trenutku kada se univerzalnost i ahistoričnost tog identiteta dovode u pitanje? Ako je samo određenje žene postalo nejasno i ambivalentno (a što zorno ilustrira crtež na naslovnici knjige), je li feminizam kao takav uopće održiv? Je li moguće pomiriti lopatu i lepezu sa spomenutog crteža? Nota kojom završava Zaharijević ipak je pozitivna; ima nade za feminizam, no samo uz određene modifikacije. Povijest sukoba ispisana na stranicama knjige Adriane Zaharijević pokazuje da feministički pokret „nema čvrste temelje, nema konačnu, nepromjenjivu strukturu, nema nedvosmislen pravac, da je u sukobu s normom i da je istovremeno podupire, ali da svemu tome uprkos, ili baš zbog toga, nije dovršen i neprestano zahteva *praktikovanje slobode* da bi se za slobodu mogao zalagati“.

Kao što je to davnih dana primijetio Rilke, žena ne postoji u pluralu već samo u singularu. Prema Zaharijević, proces postajanja ženom (u singularu) predstavlja „jedan angažovani projekt“⁴, istovremeno zanimljiv, avanturističan, ali i opasan. „Nikad ne znaš što ćeš u samoj sebi osvestiti i što ćeš u samoj sebi pronaći, uvek ostavljaš prostora za rizike mogućih tumačenja, nepripadanje, otpor većine.“⁵

⁴Ibid.

⁵Ibid.